

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОТРЕБИ В САМОВДОСКОНАЛЕННІ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Хатунцева Світлана Миколаївна,

кандидат педагогічних наук

Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ

Постановка проблеми. Динамічні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві торкаються й сфери освіти, загострюючи проблеми підготовки майбутніх спеціалістів. Ефективність освітнього процесу багато в чому залежать від готовності педагога до професійної діяльності, розвинутих умінь і здатності вирішувати нагальні завдання. Це потребує від людини цілеспрямованих, енергійних зусиль, здатності перебудовувати стереотипи, змінювати підходи в підвищенні власної професійної компетентності, стимулювати розвиток необхідних особистісних та професійних якостей. Індивідуалізація є активним інструментом ліквідації розриву між вимогами педагогічної діяльності та власними можливостями шляхом формування потреби в самовдосконаленні студентів вищого навчального закладу.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз публікацій свідчить, що проблеми індивідуалізації досліджували К. Ушинський, Я. Коменський, П. Блонський, С. Шацький та інші дослідники. Праці А. Тряпиціної присвячені розкриттю творчого потенціалу суб'єктів навчального процесу. Проблеми індивідуалізації в освіті висвітлені в дослідженнях А. Алексюка, В. Бондара, В. Гладких, І. Деркач, О. Мороза, та інших (підвищення ефективності навчання в цілому). Основам індивідуалізації та диференціації навчання присвячені наукові роботи Б. Ананьєва, В. Володька, Є. Климова, О. Леонтьєва, О. Пехоти, С. Рубінштейна, В. Рибалки, П. Сікорського, І. Унта та інших дослідників. Одним з перспективних напрямів розвитку цієї проблеми є побудова навчального процесу з урахуванням теорії та методології акмеології (Б. Ананьєв, В. Бранський, В. Ільїн, С. Пожарский, В. Тарасова, Н. Фетіскін, Г. Хозяїнов та інші). Приблизники цього напрямку вивчають закономірності та механізми, що забезпечують досягнення вищого ступеню індивідуального розвитку. Проблема самовдосконалення була предметом особливої уваги в історико-філософській традиції. Тему самовдосконалення людини, можливості її самореалізації як запобігання різним деструкціям досліджують А. Адлер, Р. Ассаджолі, І. Ковальчук, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл. Індивідуальний розвиток, творче становлення особистості та її антропобуття розглядаються в роботах Є. Андроса, М. Булатова, Г. Волинки, С. Возняка, Л. Газнюк, В. Загороднюка, О. Ігнатюк, С. Кримського, Г. Меднікової, А. Осипова, Т. Розової, В. Табачковського.

Проблема вивчення потреб також займає чільне місце у системі поглядів багатьох видатних філософів, біологів, психологів, педагогів. Філософи-ідеалісти (Платон, Гегель) розглядали природу потреб зі сфери душі, духу; філософи-матеріалісти (Геракліт, Демокрит, Емпедокл, Фейербах) – із біологічної природи людини. У зарубіжній психології проблему потреб розглядали Ф. Гербарт, Д. Дьюї, К. Левін, А. Маслоу, Х. Мюрей, З. Фрейд та інші дослідники. У вітчизняній літературі вивченню потреб присвячені праці С. Коцюби Г. Мусаєяна, І. Петренко, М. Солопчука С. Рубінштейна, В. Лежньова та інших. Основні положення формування культури особистості з урахуванням її потреб та інтересів викладені в дослідженнях В. Алфімова, Є. Барбіної, А. Бойко, О. Дубасенюк, С. Золотухіної, О. Іонової, О. Кузнецової, О. Пехоти, О. Пономарьова. Проблеми підготовки майбутніх фахівців, спроможних у своїй професійній діяльності до самоактуалізації, самореалізації, самовиховання, самоуправління й самовдосконалення, висвітлені в працях А. Андрєєва, Н. Волкової, В. Гриньової, В. Євдокимова, І. Зязьона, Л. Кондрашової, Н. Кузьміної, В. Лозової, Л. Нечепоренко, Л. Рибалки, І. Шиманович та інших учених. Про розвивальний потенціал бар'єрів в педагогіці говорять Р. Шакуров, А. Гормін, І. Глазкова, О. Гребенюк, Т. Гребенюк. Але залишаються поза увагою проблеми впливу індивідуалізації на формування потреби в самовдосконаленні студентів вищого навчального закладу.

Метою даної статті є дослідження впливу індивідуалізації на формування потреби в самовдосконаленні студентів вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу. З огляду на психолого-педагогічну теорію, що ґрунтується на концепції, що розглядає усі явища природи, суспільного життя й мислення залежно від властивостей і потреб особистості, людина є центром й найвищою метою Всесвіту. В основі теорії, принципами якої є антропологізм та антропоцентризм полягають ідеї К. Ушинського. Вчений намагався знайти засоби управління якісними змінами людини, її розвитком. К. Ушинський[5] наголошував, що потяг до діяльності, прагнення самовдосконалення властиві людині, є її особливістю і мають прояв в поведінці. Прагнення до діяльності є основою всіх людських звершень, справдження надій, бажань, сподівань. Прагнення до удосконалення, збагачення своїх знань, поліпшення своїх умінь, навичок, підвищення своєї майстерності є підґрунтям для морального виховання людини. Науковець акцентував увагу на тому, що здійснення навчального процесу має відбуватися з урахуванням вікових та психологічних особливостей людини, вважав, що кожен від природи прагне до свободи, до самореалізації, вдосконалення власних можливостей. Тому, педагогіка має враховувати як біологічну так і соціальну складову особистості, перша ґрунтується на здатності розмірковувати над зовнішніми обставинами, над своїми зв'язками з іншими людьми, заглиблюватись в себе, щоб досягти злагоди з собою, з метою усвідомлення сенсу власного буття у світі, а друга - на збереженні позитивних характеристик сучасної людини.

Індивідуалізація є категорією, яка покликана підвищити ефективність навчання та виховання. Суть феномену «індивідуалізація» ґрунтується на сучасних тенденціях розвитку освітнього процесу, на окресленні сприятливих умов для майбутньої діяльності фахівця, необхідності пошуку прийомів, методів та форм педагогічного впливу спираючись на індивідуальні особливості особистості. В процесі індивідуалізації здійснюється залучення студентів до активної пізнавальної діяльності, підтримується стійкий інтерес до навчання, що стимулює студента до наукової діяльності, пошуку нової інформації, є поштовхом до виникнення нових ідей.

Індивідуалізація, як організація процесу навчання в системі вищого навчального закладу, здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей студентів таких як, розвиток здатності до самоактуалізації, самореалізації, самонавчання, самовиховання, самоконтролю, що сприяє швидкому засвоєнню нового матеріалу, критичному аналізу отриманої інформації, креативному мисленню.

Вважаємо, що одним із принципів індивідуалізації професійної підготовки студентів у вищих навчальних закладах є те, що майбутні фахівці мають засвоювати знання через їхню власну активну діяльність, яка здійснюється в індивідуальному темпі, з урахуванням особистісних характеристик. У процесі навчання має здійснюватися постійний зворотній зв'язок, а сам процес засвоєння знань мотивованим. Таким чином, індивідуалізація передбачає активність особистості, що ініціює інтенсифікацію цілеспрямованості, умотивованості, формуванню потреби до самовдосконалення. Активність здатна змінювати внутрішню індивідуальну програму людини, що потребує затрати енергії і передбачає розвиток особистості. Самовдосконалення студентів виявляється в усвідомленій, значущій і відповідальній активності.

Самовдосконалення студента передбачає його самоосвітню діяльність. Вибір змісту, форм і методів самоосвіти студента залежить від ряду чинників, які здійснюють вплив на кожному з етапів формування його педагогічної свідомості, що включає в себе сукупність педагогічних знань. У структуру педагогічної свідомості входять найважливіші пізнавальні процеси, за допомогою яких забезпечується цілеспрямованість діяльності людини, збагачується рівень знань. До функцій педагогічної свідомості належить формування цілей власної діяльності та потреби у самовдосконаленні, при цьому складаються і зважуються мотиви цієї діяльності, приймаються адекватні рішення, враховується хід виконання дій на кожному з етапів, вносяться корективи, аналізується безперервний ланцюжок постановки завдань та їх виконання з метою досягнення поставленої мети.

З формуванням потреби в самоосвіті у студентів тісно пов'язане утворення певної системи вмінь, необхідних для здійснення цілеспрямованої самоосвітньої діяльності: самостійно орієнтуватися в літературі, здійснювати бібліографічний пошук; цілеспрямовано виділяти, систематизувати та критично усвідомлювати необхідні положення, факти, висновки; здійснювати аналіз і синтез наукових даних з проблеми, що вивчається, укладати бібліографію; постійно слідкувати за розвитком науки; творчо застосовувати самостійно придбані знання на практиці. Вище згадані вміння складають остов самоосвітньої діяльності фахівця, без яких стає неможливим творче зростання на шляху до оволодіння спеціальністю, а отже, заперечується можливість вискоєфективної професійної діяльності. Причинами недостатньої самоосвітньої діяльності студентів є недостатня мотиваційна готовність до самоосвітньої діяльності, відсутність індивідуальних форм та методів організації самоосвітньої діяльності студентів, недостатнє використання важелів формування потреби в самовдосконаленні майбутніх фахівців.

Формування потреби в самовдосконаленні студентів передбачає свідому, цілеспрямовану роботу особистості з удосконалення своїх інтелектуально-духовних, морально-вольових, естетичних та інших особистісних та професійних якостей, тобто – самовиховання. Ми погоджуємось з І. Шиманович [7, с. 319], що необхідними організаційно-педагогічними умовами формування у майбутніх фахівців потреби в професійному самовихованні є переорієнтація навчально-виховного процесу університету на цілеспрямоване формування цього системного утворення; готовність викладачів ВНЗ до поетапного формування у студентів потреби в професійному самовихованні; спрямування методів і форм організації самостійної пізнавально-практичної діяльності студентів на усвідомлення ними специфічності професійного самовиховання майбутнього спеціаліста та пробудження інтересу до цього процесу з урахуванням індивідуальних особливостей студентів.

Вивчення психолого-педагогічної та філософської літератури свідчить, що вчені розглядають самовдосконалення з позицій саморозвитку особистості. Вчені-філософи визначають саморозвиток як інтегративний творчий процес свідомого особистісного становлення, у результаті якого відбувається формування мотиваційної, когнітивної, ціннісної та діяльнісної сфер фахівця [3, с. 409 - 429]. О. Ігнатюк стверджує, що професійно-особистісний саморозвиток здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції, як прагнення до самоактуалізації на основі розвитку професійного мислення, реалізації творчого потенціалу, різноманітних форм дослідницької діяльності та інших способів інтенсифікації цього процесу. Науковець вважає, що самовдосконалення є найважливішим шляхом формування себе як особистості і професіонала, розвитку своїх здібностей, набуття знань і вмінь, навичок [3].

Ми розглядаємо самовдосконалення з позицій особистісно-діяльнісного підходу як активну систематичну діяльність людини, спрямовану на перетворення свого особистісно-професійного потенціалу відповідно до вимог вищої школи, що можливе за умови формування потреби в самовдосконаленні шляхом саморозуміння та професійно-особистісного саморозвитку. Нам імпонує думка І. Ковальчук [4, с. 165], що процес самовдосконалення виражає самоусвідомлення, самопізнання та саморозуміння, людина набуває здатності на власному досвіді усвідомити себе як цілісну, гармонійну індивідуальність, осягнути всі аспекти свого буття, долати дисбаланс між об'єктивним та суб'єктивним та суб'єктивним аспектами життя. З позицій гуманістичного містицизму та екзистенційного психоаналізу, самопізнання є необхідною передумовою розуміння людиною своєї власної природи, об'єднання та гармонізації її сутнісних аспектів, умовою внутрішньої трансформації особистості. Завдяки самопізнанню відбувається внутрішній розвиток, що сприяє подоланню дисбалансу між об'єктивною та суб'єктивною складовою життя людини. Самопізнання необхідне для звільнення від впливу нав'язаних ззовні стереотипів, обумовленості, що допомагає руйнуванню перешкод на шляху гармонізації відносин людини з її природним і соціальним оточенням. Самоусвідомлення, самопізнання і саморозуміння відбуваються завдяки самоспостереженню, яке активізує процес вивчення людиною своєї сутності. Самовдосконалення передбачає трансформацію внутрішнього світу людини, гармонійне поєднання всіх аспектів антропобуття. Відповіддю на зміни, що відбуваються в соціумі, в сфері індивідуальної самосвідомості актуальною є поступова переорієнтація із стабільного «Я», де людина сприймається як об'єкт, на міняє «Я», що постає як процес [4, с. 162 - 170]. Основними складовими процесу самовдосконалення автор визначає самоусвідомлення, самопізнання та саморозуміння, роль та значення яких полягає в осягненні людиною своєї цілісності завдяки гармонійному поєднанню всіх аспектів її антропобуття та внутрішньої концентрації людських якостей. Самовдосконалення особистості включає шляхи, способи самоосвіти та самовиховання, саморозвитку та самоактуалізації. Взаємозв'язок та динамізм складових самовдосконалення сприяє формуванню цілісної та самодостатньої індивідуальності.

Розглянемо значення потреби як внутрішньої сили реалізації індивідуалізації. Під потребами розуміють нестаток або нестачу чогось необхідного для підтримки життєдіяльності та розвитку організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства в цілому; внутрішню спонуку до активності [6]. Потреби розглядають у тісному зв'язку з мотиваційними процесами. Термін мотивації буквально визначає те, що викликає рух. І. Сеченов увів категорію "бажань", куди відносив голод, спрагу, статеve відчуття. На цих бажаннях і будуються пристрасні психічні рефлекси, які супроводжуються стимливими негативними переживаннями, а самі дії, тобто задоволення бажання, мають позитивний характер. Виходячи з уявлень В. Вернадського і А. Ухтомського про притаманну живій системі тенденції до самозбереження і саморозвитку, П. Сімонов запропонував під потребою розуміти специфічну силу живих організмів, що забезпечує їхній зв'язок з зовнішнім середовищем для самозбереження та саморозвитку, як джерело активності живих систем у навколишньому світі [1, 184]. П. Анохін і К. Судаков у дослідженні проблеми потреби виходять з загально-біологічного принципу виживання як кінцевої мети будь-якої поведінки особини. Вчені характеризують мотивацію як емоційно забарвлений стан організму, що виникає під впливом первинних змін у внутрішньому середовищі і характеризується вибірковими активуючими впливами спеціальних підкіркових апаратів на кору головного мозку та інші його відділення та спрямовують поведінку індивіда на задоволення потреби. Мотивація – це фізіологічний механізм активації слідів (енграмм), що зберігаються в пам'яті тих зовнішніх об'єктів, які здатні задовольнити потребу організму [1, с. 186]. Розрізняють нижчі, або первісні мотивації, їх також називають інстинктивними або вісцеральними (голод, спрага, страх, статеve чуття). Другу групу мотивацій складають вищі або вторинні мотивації, які набуваються протягом індивідуального життя і, хоч і будуються на основі генетично заданих потреб, значною мірою спираються на

накопичений індивідуальний досвід. До таких належать всі види мотивацій, які виникають за законом умовного рефлексу. Розглядаючи поведінку як форму життєдіяльності, що змінює імовірність та тривалість контакту з об'єктом задоволення потреби, можна охарактеризувати життя як ланцюг цілей та завдань, яких особистість досягає або навпаки - зазнає невдач. Перетворення актуалізованої потреби зі спонукання в мету складає зміст процесу мотивації цілеспрямованої поведінки особистості. Одним із основних зовнішніх проявів мотивації є цілеспрямована поведінка. Мотивації мають значну енергетичну силу. В.Кеннон та Д.Хебб [1, с. 188] стверджують, що мотивації визначаються прагненням організму уникнути неприємних емоційних відчуттів, що супроводжують різноманітні спонукання. Біологічні теорії мотивації свідчать, що як виникнення мотивації, так і їх задоволення має численний генез, в основі якого полягає механізм, що спонукає індивіда до дії. Кожне мотиваційне збудження будується на основі специфічних механізмів, які активізують впливи підкіркових мотиваційних центрів на кору головного мозку. В певний момент часу домінує та мотивація, в основі якої лежить найважливіша потреба. Сила потреби, відображається у величині мотиваційного збудження в структурах мозку та визначає його домінуючий характер. Консервативний характер доміанти полягає в її інертності, стійкості, тривалості. У цьому полягає її велике біологічне значення для організму, який прагне до задоволення потреб, які постійно виникають, адже людина знаходиться у мінливому зовнішньому середовищі. Поряд з консервативним початком у домінуючій мотивації як векторі поведінки наявний і динамічний початок, оскільки з безлічі нових вражень здійснюється безперервний відбір потрібного матеріалу. Мотиваційне збудження, обумовлене потребою організму, формує осередок підвищеної збудженості, що має якості домінуючого. Завдяки йому швидко утворюються умовно-рефлекторні зв'язки з тими чи іншими факторами навколишнього середовища. Отже, біологічні мотивації виступають в ролі внутрішніх детермінант поведінки людини.

На шляху до індивідуалізації професійної підготовки студентів вищого навчального закладу рушійною силою самовдосконалення вважаємо подолання наявних бар'єрів у навчально-виховному процесі. Ми погоджуємось з І. Глазковою [2, с. 33], що розвиток неможливий без бар'єрів, що мають розвивальний потенціал і впливають на емоційну, мотиваційну, волюву, інтелектуальну сфери особистості, яка навчається.

Вслід за О.Ігнатюк[3], вважаємо, що теоретико-методична концепція формування потреби до професійного самовдосконалення студентів вищих навчальних закладів має ґрунтуватися на основі органічного поєднання паралельних процесів: внутрішньовузівської теоретико-методичної підготовки викладачів і студентів до особистісно-професійного розвитку й самовдосконалення та педагогічної підтримки суб'єктів освітнього процесу до особистісно-професійного самовдосконалення. Формування потреби до самовдосконалення студентів сприяє підвищенню якості їхньої професійної підготовки, формуванню мобільності, конкурентоздатності на ринку праці, творчому та професійному зростанню. Також необхідно враховувати рівень сформованості у студентів потреби до професійного самовдосконалення, що відображає ступінь їх як особистісного так і професійного розвитку.

Висновок. Таким чином, індивідуалізація є важливим інструментом розкриття здібностей студента, розширення спектру можливостей майбутнього фахівця, його особистісного та професійного потенціалу. Потреба є внутрішньою силою реалізації індивідуалізації особистості. Без належної внутрішньої мотивації студентів вищих навчальних закладів, зростання їхньої особистісної зацікавленості процесом і результатами власного розвитку не поліпшиться. Вирішення гострої потреби в пошуках шляхів і методів підготовки майбутніх фахівців до самовдосконалення вважаємо шляхом індивідуалізації професійної підготовки студентів у вищих педагогічних навчальних закладах.

До подальших напрямів дослідження цієї проблеми належить вивчення еволюції наукових уявлень про індивідуалізацію навчання в процесі підготовки студентів вищих навчальних педагогічних закладів до професійної діяльності.

Резюме. В статті зазначено, що індивідуалізація сприяє розкриттю здібностей студента, його особистісного та професійного потенціалу. Розглянуто проблему розвитку необхідних особистісних та професійних якостей майбутнього фахівця. Встановлено, що внутрішня мотивація необхідна для зростання особистісної зацікавленості студентів процесом і результатами власного розвитку. Доведено, що індивідуалізація є активним інструментом ліквідації розриву між вимогами педагогічної діяльності та власними можливостями шляхом формування потреби в самовдосконаленні студентів. У подальших дослідженнях можливе вивчення еволюції наукових уявлень про індивідуалізацію в процесі підготовки студентів вищих навчальних педагогічних закладів до професійної діяльності. **Ключові слова:** індивідуалізація, особистісна активність, розвиток, саморозвиток, потреба в самовдосконаленні, умотивованість, самовдосконалення.

Резюме. В статье определено, что индивидуализация способствует раскрытию способностей студента, его личностного и профессионального потенциала. Рассмотрено проблему развития необходимых личностных и профессиональных качеств будущего специалиста. Установлено, что внутренняя мотивация необходима для роста личностной заинтересованности студентов высших учебных заведений процессом и результатом своего развития. Доказано, что индивидуализация является активным инструментом ликвидации разрыва между требованиями педагогической деятельности и собственными возможностями путем формирования потребности в самосовершенствовании студентов. В последующих исследованиях возможно изучение эволюции научных представлений об индивидуализации обучения в процессе подготовки студентов высших учебных педагогических заведений к профессиональной деятельности. **Ключевые слова:** индивидуализация, личностная активность, развитие, саморазвитие, потребность в самосовершенствовании, мотивированность, самосовершенствование.

Summary. In this article the author proves that personalization facilitates expanding of a future specialist's possibilities, their personal and professional potential. The problem of a future specialist's development of necessary personal and professional qualities is described. It is stated that inner motivation serves as an internal determinant of a human behavior. The author proves that personalization is an active instrument to eliminate gaps between demands of teaching and their own abilities by increasing High School students' need in self-improvement. Further research directions of this problem is studying evolution of scientists' points of view on the problem of individualization of students' profession training at higher educational pedagogical establishments. **Keywords:** individualization, personal activity, development, self-development, need for self-improvement, motivation, self-improvement.

Література

1. Батуев А.С. Высшая нервная деятельность / А.С. Батуев. – Учебник для вузов. 2-е изд. Испр. и доп. – СПб.: Лань, 2002. – 416 с.
2. Глазкова І.Я. Бар'єрна педагогіка як новий напрям педагогічної науки / І.Я. Глазкова // Міждисциплінарність як методологія гуманітарних наук: мова, освіта, культура: матеріал міжн. науково-практ. конф., 26 – 27 квітня 2012 р. м. Умань. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2012 – Ч.2. – С. 31 – 34.
3. Ігнатюк О.А. Формування майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика: [монографія] / О.А.Ігнатюк. – Харків: НТУ "ХПИ", 2009. – 434 с. – Бібліогр.: с.409-429.

4. Ковальчук І.Л. Самовдосконалення: традиції і сучасність (від прадавніх релігійно-духовних практик до філософії самовдосконалення) / І.Л.Ковальчук // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. Книга II. – Львів: Логос, 2008. – С.162–170.)
5. Ушинский, К.Д. Избранное / К.Д. Ушинский / сост., авт. предисл. П.А. Лебедев. — М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1998. - 223 с.
6. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С.Аверинцев, Э.А.Араб-Оглы, Л.Ф.Ильичёв и др. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815с.
7. Шиманович І.В. Формування потреби в професійному самовиховнанні у майбутніх фахівців-філологів / І.В. Шиманович // Актуальні проблеми філології: мовознавство, літературознавство, методика викладання філологічних дисциплін: Зб. наук. статей / за заг. ред. д. пед. н., проф. Соколової І. В. – Т. II: Літературознавство. Методика викладання філологічних дисциплін. – Маріуполь: Бізнес-ціль, 2010. – С. 317–321.

Подано до редакції 13.05.2012